

Мистецтво

Масол Л. М.

«Мистецтво»

підручник для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів

УДК

ББК

Масол Л. М.

Мистецтво : підруч. для загальноосвіт. навч. закладів. 8 клас /
Л. М. Масол. — Харків : Світоч, 2016. — 232 с. : іл.

ISBN

УДК

ББК

Дорогі восьмикласники!

Перед вами підручник, який розкриває особливості мистецтва минулого, починаючи з давніх цивілізацій і до кінця XIX століття. Ознайомлення з художніми цінностями різних епох, з шедеврами архітектури, скульптури, живопису, музики тощо, безперечно, збагатить ваш естетичний досвід. Ви зможете розрізнати такі стилі та напрями, як античний, візантійський, романський, готика, Ренесанс, бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм.

Протягом року ви аналізуватимете й порівнюватимете твори українського і зарубіжного мистецтва, узагальнюватимете їх зміст у контексті розвитку культури певного періоду та панівного стилю. Також важливо навчитися інтерпретувати й оцінювати художні явища, висловлювати особистісно-ціннісне ставлення до художніх творів у процесі сприймання та колективного обговорення. Справжнє естетичне задоволення обіцяє вам ознайомлення з найвидатнішими художніми явищами світу в рубриці «З історії шедевра».

У кожній темі запропоновано 2–3 художньо-практичні завдання, з яких ви зможете обрати саме те, що дасть змогу проявити власні інтереси, здібності та компетентності. Поряд з індивідуальною творчістю можна виконувати проекти в групах чи колективно, здійснюючи цікаві пошуки дослідницького характеру. Для практичної діяльності з музики у додатку, який вміщено наприкінці підручника, ви знайдете пісні для співу з нотами.

Перевірити свої досягнення допоможуть візуальні тести наприкінці кожного семестру.

Тож сподіваюся, що інформація, ілюстрації, запитання і завдання підручника спонукатимуть вас до художньої самоосвіти, що так потрібна для орієнтації в царині художніх цінностей сучасності.

У добру путь лабіринтами світового мистецтва!

З повагою — автор

ЗМІСТ

Розділ I

Вступ	7
Тема 1–2. ТАЄМНИЦІ МИСТЕЦТВА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ	10
Тема 3–4. МИСТЕЦТВО АНТИЧНОСТІ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ	18
Тема 5–6. ПАМ'ЯТКИ МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І СКИФІЇ	26
Тема 7–8. МИСТЕЦЬКІ ПЕРЛИНИ ВІЗАНТІЇ ТА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	36
Тема 9–10. РОМАНСЬКА АРХІТЕКТУРА. ЛИЦАРСЬКИЙ КОДЕКС ЧЕСТІ	46
Тема 11–12. ГОТИКА	56
Тема 13–14. ІДЕАЛИ Й ОБРАЗИ РЕНЕСАНСУ	64
Тема 15–16. ШЕДЕВРИ ПІВНІЧНОГО ВІДРОДЖЕННЯ	74
Панорама мистецтв I: ПЕРЕВІРЯЄМО СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ	84

Розділ II

- 88 **Тема 17-18.**
БАРОКО: АРХІТЕКТУРА, СКУЛЬПТУРА, ЖИВОПИС
- 98 **Тема 19.**
БАРОКО: МУЗИКА
- 104 **Тема 20.**
УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО
- 114 **Тема 21.**
ГАЛАНТНЕ РОКОКО
- 122 **Тема 22-23.**
КЛАСИЦИЗМ: АРХІТЕКТУРА, СКУЛЬПТУРА,
ЖИВОПИС
- 134 **Тема 24-25.**
КЛАСИЦИЗМ: МУЗИКА
- 146 **Тема 26-27.**
РОМАНТИЗМ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ
- 156 **Тема 28-29.**
МУЗИКА РОМАНТИКІВ
- 164 **Тема 30-31.**
РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ
МИСТЕЦТВІ
- 176 **Тема 32.**
РЕАЛІСТИЧНИЙ СТИЛЬ В МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ
- 182 **Тема 33.**
СТИЛЬОВИЙ СИНТЕЗ. ТВОРЧІСТЬ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І МИКОЛИ ЛИСЕНКА
- 194 **Панорама мистецтв II:**
ПЕРЕВІРЯЄМО СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*

Слова *Павла Чубинського*

Урочисто

Ще не вмер - ла Ук - ра - ї - ни і сла - ва, і во - ля,

Ще нам, брат - тя мо - ло - ді - ї, у - сміх - неть - ся до - ля.

Зги - нуть на - ші во - рі - жень - ки, як ро - са на сон - ці.

За - па - ну - ем і ми, брат - тя, у сво - їй сто - рон - ці.

Ду - шу й ті - ло ми по - ло - жим за на - шу сво - бо - ду,

І по - ка - жем, що ми, брат - тя, ко - заць - ко - го ро - ду.

Вступ

Що таке стиль? Які стилі мистецтва існують? Як їх розрізнати?

Відповіді на ці запитання з'являтимуться поступово, а загальна характеристика поняття «стиль» допоможе зорієнтуватися у змісті підручника.

Зміни в мистецтві відбуваються під впливом суспільних умов, культурних традицій і внутрішніх суто художніх чинників. Прогрес у мистецтві — це складний і суперечливий процес відображення нових ідей і вдосконалення способів художнього мислення від епохи до епохи. Кожна доба породжує своє неповторне мистецтво. Твори певного історичного періоду мають яскраво виражені відмінності від попереднього і наступного часів. До них належать: провідна тематика, домінуючі жанри, система засобів художньої виразності, за допомогою якої навколишній світ віддзеркалюється в художніх образах. Спільні ознаки творчості єднають групи митців. Таке явище дістало назву «стиль».

Мистецький стиль — це естетична категорія, що відображає відносно стійку спільність основних ознак творчості, зумовлених художньо-естетичними принципами, властивими певному колу митців. Стиль визначає тип єдності змісту і форми у творах мистецтва, притаманний представникам різних регіонів, народів, національних шкіл.

В європейському мистецтві розрізняють такі великі стилі, як античний, романський, готика, Ренесанс, бароко, рококо, класицизм, романтизм, реалізм. Вони масштабні й охоплюють творчість митців багатьох країн. Також інколи виокремлюють локальні, але дуже важливі для європейського мистецтва стилі. Вони притаманні одній державі чи країні, як наприклад, єгипетський, скіфський, візантійський.

Часові межі мистецьких стилів орієнтовні, вони часто хронологічно не збігаються в різних регіонах. Наприклад, раннє італійське бароко і Північне чи українське (козацьке) бароко, що виникли пізніше.

Ознаки різних стилів можуть співіснувати в одному періоді, у спадщині окремого митця, у художньому творі. Такі явища зазвичай спостерігають у часи поступових стильових змін, коли старий стиль ще панує, а новий зароджується. Приміром, готичні храми виникали на основі романської архітектури, і риси цих стилів інтегрувалися. Інший приклад — мистецтво XIX ст., в межах якого поєднувалися класицизм, романтизм і реалізм.

Митці відрізняються індивідуальною обдарованістю, естетичними ідеалами, художнім світобаченням, прийомами відображення й моделювання дійсності в мистецтві. Тобто за тим, що складає неповторний мистецький «почерк». У такому випадку ми можемо характеризувати авторський стиль.

Цілком очевидно, що стиль може по-різному «зазвучати» у творчості обдарованих митців, незважаючи на спільні стильові ознаки школи. Згадаймо музику віденських класиків Гайдна, Моцарта і Бетховена.

РОЗДІЛ І

МИСТЕЦЬКІ СТИЛІ:

- античний
- візантійський
- романський
- готичний
- Ренесанс

Тема 1–2. ТАЄМНИЦІ МИСТЕЦТВА СТАРОДАВНЬОГО ЄГИПТУ

!? Пригадайте, з якими пам'ятками художньої культури Стародавнього Єгипту ви ознайомилися на уроках історії та мистецтва? Який із них вважають одним із Семи чудес світу? Обговоріть особливості пригаданих творів і разом визначте найхарактерніші ознаки стилю єгипетського мистецтва доби фараонів.

Єгипетська цивілізація, що розвивалася упродовж тритисячолітньої історії до нашої ери, сформувала високохудожні традиції, які мали величезний вплив на подальший розвиток світового мистецтва. У чому ж полягають секрети єгипетського стилю?

Усі види мистецтва в Стародавньому Єгипті були тісно пов'язані з релігійним культом і підпорядковувалися суворим канонам. У художній формі єгипетські зодчі, скульптори та живописці прагнули передати гармонійну єдність космічного і земного, божественного та людського. Мистецтво тоді тяжіло до грандіозності, тому й не дивно, що найпоширенішою архітектурною формою єгиптян були піраміди — монументальні кам'яні споруди, зведені як гробниці фараонів.

Особливо вражає міць, точність розмірів і пропорцій пірамід, зокрема тих, що в Гізі (належать до

переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО). Поряд із пірамідами несе свою багатотисячову варту висічений зі скелі Великий Сфінкс (лев із головою людини) — найбільша у світі монолітна статуя.

Великий Сфінкс на фоні піраміди

Храм Амон-Ра, м. Луксор

Храми та храмові комплекси споруджували на честь богів давньоєгипетського пантеону, насамперед верховному божеству — Амону-Ра. Саме тут жерці влаштовували пишні процесії, свята та фестивалі, проводили релігійні ритуали, виконували магичні дії, спрямовані на відведення сил хаосу й підтримання божественного порядку. Храми прикрашали величними колонадами і скульптурами; стелі, колони й обеліски декорували рельєфами й розписами. Різноманітної форми колони увінчували стилізованими зображеннями поширених в Єгипті рослин: лотоса, папіруса, пальми; *капітелі* імітували бутон або розкрити чашечку квітки.

Архітектурні споруди Єгипту — наче своєрідні кам'яні архіви, зберегли для історії особливості мистецтва давньої доби, а разом із ними й багато таємниць, які впродовж віків намагаються розгадати. Так і донині невідомо, як саме зводили піраміди.

Храмовий комплекс, с. Карнак

У чому полягає особливість синтезу мистецтв в архітектурному ансамблі? Які елементи цього синтезу надавали єгипетським спорудам грандіозності?

Невід’ємна частина гробниць, храмів і палаців Стародавнього Єгипту — це *скульптура*. Круглу скульптуру висікали з кам’яної брили або цілісного шматка дерева. Канонічні статуї фараонів, царів і цариць та інших мали втілювати у своїй формі їхню владу, силу і могутність. Перший тип таких скульптур: людина, яку зображають, стоїть (фігура випрямлена з високо піднятою головою, руки — уздовж тіла, ліва нога робить крок уперед). Другий тип: людина, яку зображають, сидить у застиглій позі, руки зігнуті в ліктях, а долоні — на колінах.

Які ви знаєте види рельєфів, різновиди пластики малих форм?

Єгипетські митці застосовували два різновиди рельєфу: звичайний барельєф і заглиблений рельєф (конттури зображення врізали у поверхню каменю).

Монументальна скульптура храму Абу-Сімбел

Рельєфи прославляли фараонів, оспівували їхні заслуги у сценах війни та полювання, підкреслювали божественність, зображаючи в оточенні богів, і «розповідали» про життя в родинному колі.

Рельєфним і живописним композиціям на стінах гробниць притаманна площинність, умовність образів. До самотутніх єгипетських канонів образотворчого мистецтва належить поєднання різних перспектив: голову і ноги людини зображували у профіль, а очі, плечі та руки — фронтально, розгорнуті у фас. Такими незвичними ракурсами й позами митці намагалися передати рух. Статус людини визначався розміром зображуваного: фігури фараонів мали бути вищими за всі інші, фігури вельмож — трохи меншими, а простих людей — зовсім крихітними. Цікаво, що вороги зображувалися неодмінно переможеними, долілиць.

Скульптура малих форм

У скульптурах малих форм панувала максимальна портретна схожість. Волосся, частини обличчя, елементи одягу, головних уборів, взуття — усе це деталізували. Такі

скульптури виготовляли з різних матеріалів та прикрашали коштовним камінням. Дерев'яні статуєтки, як і великі статуї, розфарбовували. Відповідно до суворих канонів жанру скульптурного портрету часів Стародавнього Єгипту чоловічі фігури розписували коричневим кольором, а жіночі — жовтим, таким чином візуально виокремлювали їх.

Порівняйте види скульптури, звертаючи увагу на пози, деталі одягу зображених. Визначте художні особливості творів: композицію, ракурс.

Поступово рельєф і настінний розпис «залишають» архітектурний ансамбль і набувають самостійності, створюючи окремий вид образотворчого мистецтва.

Живопис єгиптян упродовж тривалого розвитку поступово змінювався — від умовності до реалізму. У живописних композиціях, якими прикрашали стіни гробниць і храмів, колони й обеліски, детально змальовували побутові сцени, різноманітні види повсякденної, господарської діяльності людини. Розписи вирізняються сюжетним розмаїттям, виникає інтерес до пейзажу зі звірями, птахами, рибами.

Декоративно-прикладне мистецтво Стародавнього Єгипту представлено статуєтками, ювелірними виробами із кольорового скла, напівкоштовних каменів і цінних металів (золото, срібло). Прикраси мали не лише декоративне значення, а й відігравали роль оберегів від усього лихого. У розписах, на персях, підвісках, браслетах єгиптяни часто використовували зображення священного *скарабея* (жука із крилами), який символізував Сонце.

Прикраса головного убору

Які образи та символи використовували давні єгипетські митці? Наведіть приклади, використовуючи подані у підручнику ілюстрації.

Музика Стародавнього Єгипту відігравала важливу роль у культурі та суспільному житті країни. Вона супроводжувала людей, коли ті працювали, святкували, проводили релігійні обряди, пов'язані з культом богів Осіріса, Ісіди, Тота. Також музика звучала під час урочистих процесій, палацових розваг. Про її значення в житті єгиптян свідчать численні рельєфи та розписи із зображеннями співаків й інструменталістів.

Значного поширення в Єгипті набули барабани різної величини та форми. Грою на круглому барабані — *тамбурині* — єгипетські танцівниці супроводжували свої рухи.

Духовну музику виконували зазвичай *систром* — особливим церемоніальним інструментом, що вважали атрибутом богині Хатхор. Для систра використовували бронзову пластину, що мала вигляд підкови, яку прикрашали голівкою вищезгаданої богині. По боках «підкови» робили невеликі отвори, крізь які протягували металеві пруті із кільцями. Кінці прутів загиналися гачком. Під час калатання інструментом кільця дзеленчали. За легендами таємниче звучання систра мало магічні властивості: дарувало любов і щастя, повертало надію і радість.

Систр

Танцівниці на фресці у храмі Абу-Сімбел

У музичній культурі Єгипту набула поширення *арфа*. На настінних розписах можна побачити й ансамблі арф. Спочатку арфа нагадувала великий лук, на який натягували струни. Жінки грали стоячи, акомпануючи співакам-чоловікам. Окрім цих інструментів, виготовляли невеликі арфи з дерева, схожі на ліри. Вишуканим декором вирізнялися арфи, призначені для храмів і палацового оркестру фараонів: їх прикрашали позолотою, живописом і карбуванням із різними символічними фігурами.

Прості й подвійні флейти виготовляли різних розмірів. А от бойові срібні труби використовували тільки у військовій музиці як сигнальні інструменти.

Фрагмент настінного розпису

Арфіст (реконструкція)

Автентична музика давніх єгиптян не збереглася до нашого часу. Натомість виникло чимало авторських творів, навіяних образами країни фараонів.

Однією з найвідоміших у світі опер про добу Стародавнього Єгипту є «Аїда», створена композитором Джузеппе Верді. Щороку, в долині, неподалік стародавніх Фів, просто неба відбувається ця вистава. Саме тут, відповідно до сюжету, зародилося трагічне кохання єгиптського полководця Радамеса і рабині Аїди — доньки ефіопського царя, з яким воюють єгиптяни.

«Аїда» на сцені Одеського національного академічного театру опери та балету

Марш із опери «Аїда».

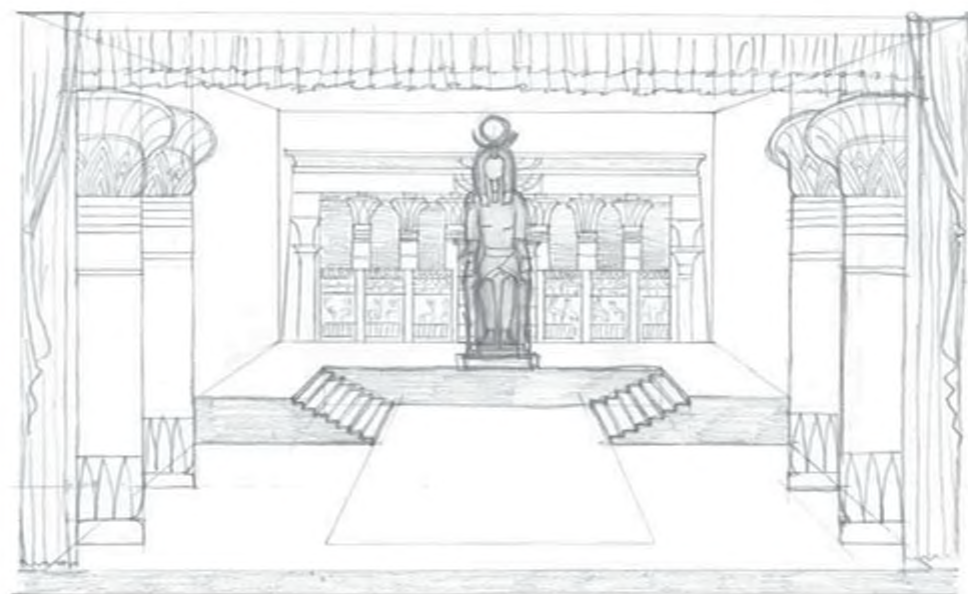
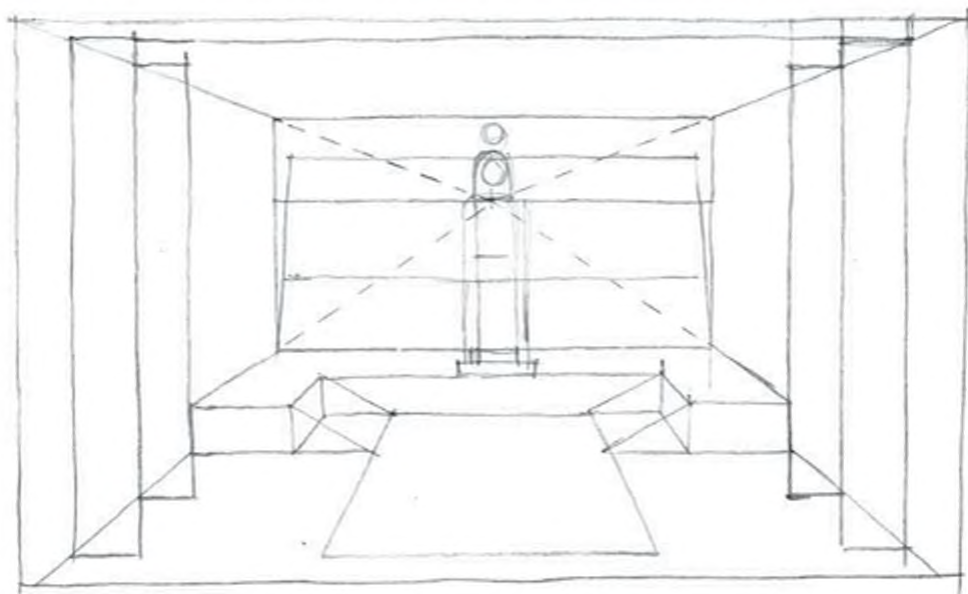

Постановка на сцені Арена ді Верона на тлі стародавньої архітектури.
<https://www.youtube.com/watch?v=9wUDW8n3NIk>

Варіант 1. Намалюй пейзаж із пірамідами. За бажанням застосуй стафаж. Орієнтовні теми: «Караван у пустелі», «Сфінкс — охоронець пірамід» (графітні олівці, сангіна, фломастери; білий або тонований папір).

Варіант 2. Створи ескіз декорації для опери «Аїда». Використай зображення давньоєгипетських колон, храмів (графітні і кольорові олівці, фломастери).

Варіант 3. Групова робота. Об'єднайтеся у «майстерні ювелірів» та створіть ескізи прикрас за єгипетськими мотивами. Орієнтовні теми: «Сонце — володар світу», «Таємничий скарабей», «Чарівний лотос» (кольорові олівці, фломастери).

За бажанням у вільний час виконайте за власними ескізами прикраси, застосовуючи бісер, намисто, гудзики тощо.

Мистецька скарбничка

Капітeль — верхня частина колони.

Канон: в образотворчому мистецтві — традиції художнього зображення за певними правилами; у музичному мистецтві — поліфонічний твір, у якому всі голоси виконують одну мелодію, вступаючи по черзі.

!? 1. Які ви знаєте архітектурні шедеври Стародавнього Єгипту? Назвіть особливості стилю єгипетського зодчества.

2. Які види скульптур існували в мистецтві Стародавнього Єгипту?

3. Розкажіть про канони зображення фігури людини, яких дотримувалися єгипетські митці у давнину.

4. Визначте, зображення яких рослин стилізовано у зразках єгипетських колон.

За бажанням дослідіть особливості жіночого і чоловічого одягу давніх єгиптян.

У вільний час проведіть пластичну гру-імпровізацію «Оживи зображення». Спробуйте відтворити пози й рухи людей, зображених на живописних і рельєфних композиціях давніх єгиптян.

Тема 3–4. МИСТЕЦТВО АНТИЧНОСТІ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Пригадайте давньогрецькі міфи про мистецтво. Які пам'ятки Стародавньої Греції належать до Семи чудес світу? Які з них уцілили?

Художня культура Греції — одна з наймогутніших у стародавньому світі. Цю античну країну, яку прославив Гомер у всесвітньо відомих шедеврах «Іліаді» та «Одіссеї», називають колискою європейської цивілізації, джерелом її величі.

Термін «античність» походить від латинського слова «старовина». Його вживають на означення культури й мистецтва Стародавньої Греції, а також Стародавнього Риму, які існували в Середземномор'ї та Північному Причорномор'ї з III тисячоліття до н. е. до середини V ст. н. е.

Напевно, вам вже відомо, що у повсякденному житті греки намагалися наслідувати своїх богів і героїв. Образ довершеної людини став основою античного мистецтва, тісно пов'язаного з міфологією. Прекрасного Аполлона, бога натхнення і покровителя мистецтв, супроводжували 9 муз, які опікувалися науками й мистецтвами. Муза історії *Кліо* зображувалася із сувоем пергаменту в руці, муза астрономії *Уранія* — з циркулем.

Калліона, Полігімнія і Ерато надихали на створення епічної поезії, гімнів. Остання ніколи не розлучалася із солодкоголовою лірою. Театром опікувалися *Мельпомена і Талія* — покровительки трагедії і комедії, яких зображували з трагічною і комічною масками відповідно. Музу танців *Терпсіхору* і покровительку музики *Евтерпу* легко впізнати за інструментами-атрибутиками — арфою і флейтою.

Аполлон, Афіна і дев'ять муз на рельєфі саркофага

Спробуйте за атрибутами визначити зображених муз.

Високого рівня розвитку досягла в Греції *архітектура і скульптура*. Храми оточували рядами колон, прикрашали рельєфами, статуями. До важливих досягнень античності у царині зодчества належить винахід *ордерів*: суворого *доричного*, граційного *іонічного* з колоною, що завершувалася волютою, і пишно декорованого *коринфського* з верхівкою колони у вигляді листя пальми чи лотоса.

Грецький парфенон

Доричний, іонічний і коринфський ордери античних колон

Порівняйте особливості грецьких ордерів. Який ордер використано в храмі Парфенон (с. 14)?

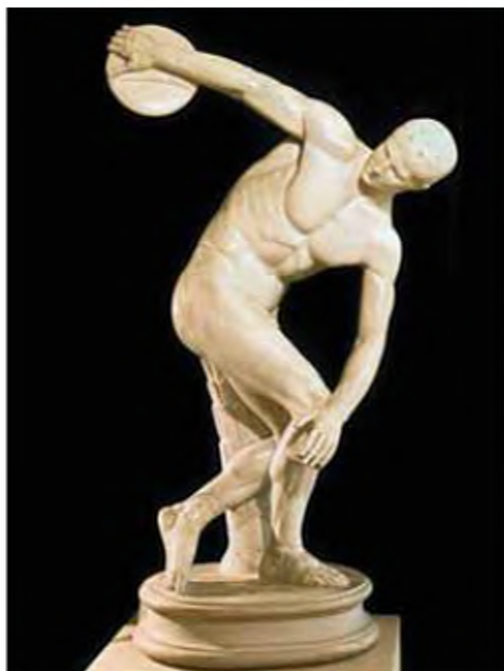
Площі грецьких міст також прикрашали статуями, виготовленими з дерева, бронзи, мармуру. У них скульптори прагнули втілити ідеал краси людини. За твердженням давньогрецького письменника, історика і філософа Плутарха, в Афінах було більше статуй, ніж живих людей. Імена деяких скульпторів дійшли до нас: Мірон, Фідій, Поліклет, Скопас, Пракситель.

Розгляньте скульптуру. Вона динамічна чи статична? Зверніть увагу на позу, пропорції фігури, виразність складок одягу.

Агесандр.
Венера Мілоська

3 історії шедевра

Давньогрецькі скульптори досягли вершин у переданні рухів людини. Відомий «Дискобол» — перша класична скульптура, що зображує людину в складному русі, у повороті. Оригінал «Дискобола», який вважають роботою скульптора **Мірона**, не зберігся, але він представлений римськими копіями (бронзовими й мармуровими).

Мірон був видатним реалістом, знавцем анатомії. Навіть ці недосконалі відтворення дають зрозуміти, що оригінал — це шедевр динамічної скульптури.

Статуя передає напружену позу атлета. Скульптура «Дискобол» — це символ сучасного олімпійського руху, що підкреслює зв'язок із традиціями античного спорту.

Мірон. Дискобол (мармур)

Якими пластичними засобами передано динаміку руху спортсмена? У чому виявляється оригінальність композиційного рішення скульптора?

Твори античного живопису не збереглися. Уявлення про цей вид мистецтва дають силуетні зображення на вазах, що відтворюють сюжети давньогрецьких міфів. Грецький *вазонис* був червоно- і чернофігурним. Вази виготовляли найрізноманітніших форм, які підкреслювали орнаментом, зокрема *меандром*.

Чорнофігурна амфора

Червонофігурні лекіф і кратер

Давні греки захоплювалися театром. Трагедії писали на міфологічні сюжети, у комедіях панувала пародія, сатира. Вистави відбувалися на круглomu майдані — *орхестрі*. Глядачі розміщалися навколо оркестра на пагорбах просто неба. Актори (тільки чоловіки) виступали в масках, які відображали душевний стан і настрій персонажа. Щоб стати вищими, вони носили спеціальне взуття — *котурни*. Гру акторів супроводжував хор.

Музику і танці в Стародавній Греції виконували під час народних свят, зокрема на честь бога Діоніса. Естетика, мистецтво, гра на інструментах були важливими складовими освіти й виховання громадянина. Поети — *аеди* — співали свої вірші й гімни, акомпануючи собі на *лірі* або *кіфарі*. Серед духових інструментів набули поширення *сиринга* (флейта пана) і *авлос* (подвійний гобой).

Давньогрецька маска

Гра на лірі

Аполлон з кіфарою

Колізей

Тріумфальна арка

Римський пантеон

Мистецтво Стародавнього Риму зазнало значного впливу попередників — греків. Проте римські митці збагатили античну спадщину власними ідеями. Окрім храмів, мавзолеїв і театрів, вони споруджували *акведуки* (водяні мости), дороги, терми. У будівництві застосовували цемент, використовували такі архітектурні форми: арка, склепіння, купол. В оформленні переважала мозаїка й оригінальний настінний живопис.

Провідною ознакою мистецтва імперського Риму була монументальність, основою архітектури — *форуми*. Захоплення видовищами — гладіаторськими боями, перегонами на колісницях, битвами зі звірами — спонукало до появи грандіозних амфітеатрів, які, на відміну від грецьких, будували на рівному місці у формі кільця.

Відомий на увесь світ амфітеатр *Колізей* — візитівка сучасного міста Рим і всієї Італії. Про колишню велич Римської імперії свідчать могутній купольний храм Пантеон, помпезні арки й колони, розкішні палаци, фонтани, басейни. Історичні рельєфи відображали перемоги правителів, урочисті статуї звеличували їхню мудрість.

Які архітектурні елементи підкреслюють монументальність споруд? Розгляньте ілюстрацію Колізею. Які сучасні споруди нагадують за формою Колізей?

У мистецтві скульптури провідне місце належало реалістичному портрету. На відміну від ідеалізованих й узагальнених грецьких зображень, у яких не передбачалася достовірність образу, римські бюсти і статуї передавали індивідуальні риси людини, її характер. Жанрова палітра охоплювала парадні, камерні, парні, кінні портрети.

Бюст римлянки

Хлопчик, що витягає скалку з ноги

Імператор Август

Музична культура Риму зазнала впливу грецьких митців, проте стала розважально-видовищною. Поетичні твори співали в супроводі щипкових інструментів (ліри, кіфари). Давньоримський поет Горацій називав свої оди «словами, які мають звучати зі струнами». Театральні та циркові вистави супроводжували звучанням великих оркестрів і хорів. У військових походах музиканти грали на духових інструментах (трубах, рогах). Подібно до грецьких агонів проводили Капіталійські змагання поетів, співаків, інструменталістів. Популярністю користувалися концерти віртуозів, музикування в побуті аристократів. Професію вчителя музики й танців вважали почесною.

Римлянам належить винахід водяного органу — *гідравлоса*. Інструмент входив до складу ансамблів, що супроводжували гладіаторські бої. Його використовували в театрі й цирку, на громадських святах, під час бенкетів і весіль у знатних родинах. Гідравлос супроводжував церемонію присяги під час вступу на державну посаду.

Римські мозаїки із зображеннями виконавців з музичними інструментами:
кіфара

гідравлос

авлос

За ілюстрацією (у центрі) спробуйте уявити й описати гру на гідравлосі.

Римська антична музика не збереглася, проте подіям історії імперського Риму присвячено деякі відомі твори композиторів наступних епох. Так, за романом Рафаелло Джованьйоли «Спартак» вірменський композитор Арам Хачатурян створив однойменний балет. Музика пронизана гострими контрастами, яскравими ритмами, динамічними кульмінаціями. Войовничі сцени боїв гладіаторів, сольні й масові танці, дуети — все разом відтворює дух античного Риму. За монументальністю розвитку музика балету нагадує симфонію.

А. Хачатурян. Балет «Спартак»: Триумф Риму, Цирк та інші сцени (на вибір).

Передайте власні враження від музики. З якими художніми техніками її можна порівняти: аквареллю, фресковим живописом, декоративним рельєфом?

Музика звучить. Музика і вірші Л. Горової (Додаток).

Кольорова планета. Музика і вірші А. Побужанської (Додаток).

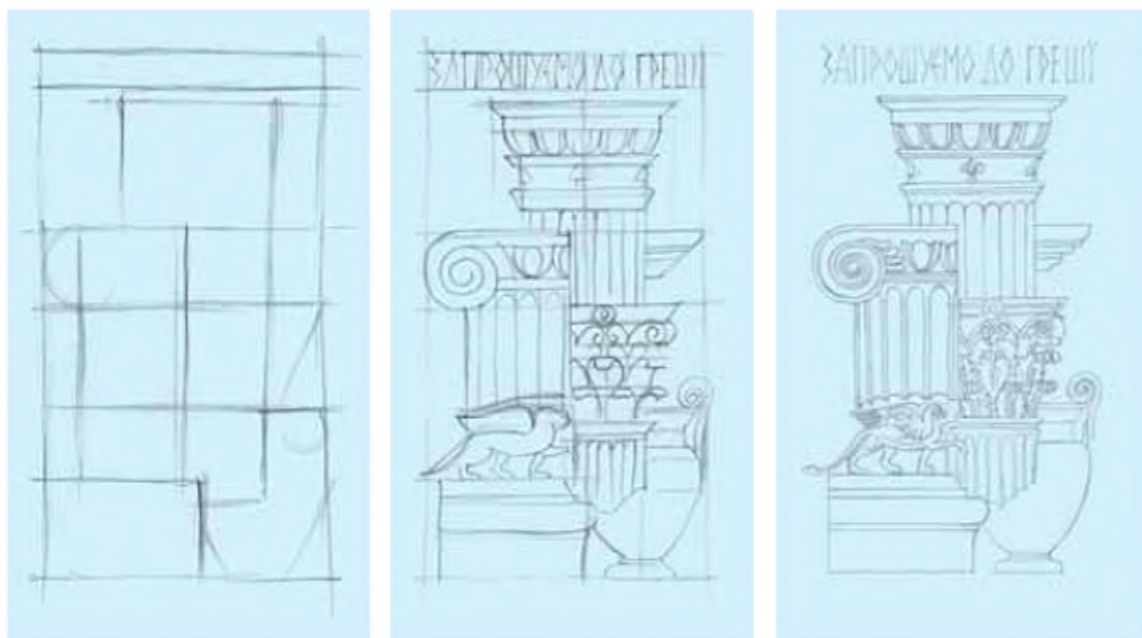

Варіант 1. Намалюй давньогрецьку вазу, декоровану орнаментами (графітні і кольорові олівці, фломастери, гелева ручка; тонований папір).

Варіант 2. Створи ескіз рекламного плаката туристичної фірми «Запрошуємо до Греції», використай елементи античного мистецтва: архітектури, скульптури, зображень музичних інструментів, театральних масок тощо (графітні і кольорові олівці, фломастери, гелева ручка; тонований папір).

Варіант 3. Намалюй римський Колізей, як ти його уявляєш (графітні і кольорові олівці, фломастери).

Мистецька скарбничка

Меандр — грецький орнамент у вигляді безперервної ламаної під прямим кутом. Вважають, що назва виникла за асоціацією з однойменною звивистою річкою в Малій Азії.

Ордер — художня система оформлення конструкцій, зокрема верхівок колон — капітелей.

Фóрум — комплекс будов на центральній площі міста, призначений для масового спілкування.

1. Що нового ви дізналися про мистецтво Стародавньої Греції та Риму?
2. Назвіть музичні інструменти, поширені в епоху античності. Розкажіть про їхні особливості.

3. Порівняйте грецьку та римську античну архітектуру і скульптуру.

4. **Мистецький проект.** Колективна тема: «Античне мистецтво». Орієнтовні індивідуальні підтеми: «Шедеври архітектури», «Антична скульптура — гімн людині», «Міфи про музику і музикантів», «Вазопис», «Одяг греків і римлян».

За бажанням у вільний час укладіть кросворд «Античний». Перегляньте кінофільм «Спартак» із музикою А. Хачатуряна.

Тема 5–6. ПАМ'ЯТКИ МИСТЕЦТВА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я І СКІФІЇ

Розгляньте зразки скіфського мистецтва. Що вас дивує чи вражає?

У весь світ захоплюється скарбами південноукраїнських степових «пірамід», сповнених загадок стародавньої цивілізації — Скіфського царства.

Хто ж такі скіфи? Упродовж століть ці войовничі кочові племена, які прийшли з Азії, панували на просторах нашої країни. Столицею скіфської держави був Неаполь Скіфський (розташований на околиці сучасного м. Сімферополя).

Майже одночасно зі скіфами в Північному Причорномор'ї з'явилися колонізатори з Греції (з VI ст. до н. е.), які заснували на узбережжі Чорного та Азовського морів міста — *полиси*, а саме: **Ольвію** на Бузькому лимані (Миколаївська обл.), **Тіру** (нині м. Білгород-Дністровський), **Херсонес** (на території сучасного м. Севастополя), **Пантікапей** (нині м. Керч). Колонії швидко розвивалися і ставали носіями культури Еллади в нашому краї.

Скіфи налагодили з греками-переселенцями продуктивне творче партнерство, у результаті якого виникло оригінальне поєднання витонченої античної майстерності й неповторного колориту культури давніх кочовиків. Отже, скіфська культура формувалася на перехресті Заходу і Сходу. Про високорозвинену цивілізацію скіфів згадував історик античності Геродот. Збереглися залишки архітектурних споруд, кам'яні статуї воїнів, які в народі прозвали «скіфськими бабами», зброя та обладунки, посуд, золоті ювелірні вироби.

Скіфи вважали, що золото має магічні властивості, тому предмети із цього металу слугували оберегами. Головні убори, пояси, одяг, взуття скіфи прикрашали пластинками-аплікаціями із золота. На них надзвичайно реалістично зображені тварини: коні, олені, лосі, гірські козли, пантери тощо. Фантазія митців яскраво виявилась в анімалістичних образах крилатих левів, грифонів з орлиними головами, сирен, сфінксів та інших міфологічних істот. Такі стилізовані вироби — взірці так званого скіфського «звіриного стилю». Оригінальні зображення виконували в техніці невисокого рельєфу за допомогою лиття, кування, тиснення, карбування. У багатофігурних композиціях також можна спостерігати сюжети з життя скіфів (полювання, повсякденна праця, епізоди битв, ритуали).

Нікопольська скіфська срібна амфора

Зразки «скіфського золотарства»: гребінь із кургану Солоха (Запорізька обл.); перстень із Тіри; пластина із зображенням оленя

Які образи й сюжети зображено? Зверніть увагу на художні й технічні особливості виробів, виразність постатей людей, поз і рухів тварин.

З історії шедевра

До шедеврів скіфського ювелірного мистецтва світового значення належить золота пектораль із кургану «Товста Могила» (Дніпропетровська обл.). Форма цієї нашийної прикраси скіфського царя нагадує серп. Вага виробу становить 1140 г, а діаметр — понад 30 см.

Композиція пекторалі складається з трьох ярусів, два з яких сюжетні, розділені орнаментальною середньою частиною з рослинними мотивами. Унизу зображено динамічну сцену боротьби міфологічних і реальних звірів. Угорі — побутові сцени з життя скіфів з участю домашніх тварин. Одна з версій-інтерпретацій трактує пектораль як візуальне відображення скіфської легенди про Золоте руно та двох братів, які вирушили на його пошуки.

Талановитий ювелір, який виготовляв пектораль, досяг художньої виразності, використовуючи різні технічні прийоми: лиття, гравірування, скань, зернь, паяння, інкрустацію.

Роздивіться пектораль. Як митці передають пози й рухи людей, тварин? Які мотиви застосовано в орнаментальній частині композиції?

Разом зі скіфською культурою у містах Північного Причорномор'я інтенсивно розвивалося античне мистецтво, широкого вжитку набули вироби, привезені з метрополії. Сформувався своєрідний *елліно-скіфський стиль*, у якому поєдналися традиції степовиків і греко-римлян.

Архітектура Причорномор'я — храми, театри, будинки — не збереглися в первісному вигляді, лише їхні рештки. Про високий рівень розвитку античного мистецтва свідчать вишукані мозаїки Херсонеса, Ольвії, які прикрашали архітектурні споруди й вулиці полісів.

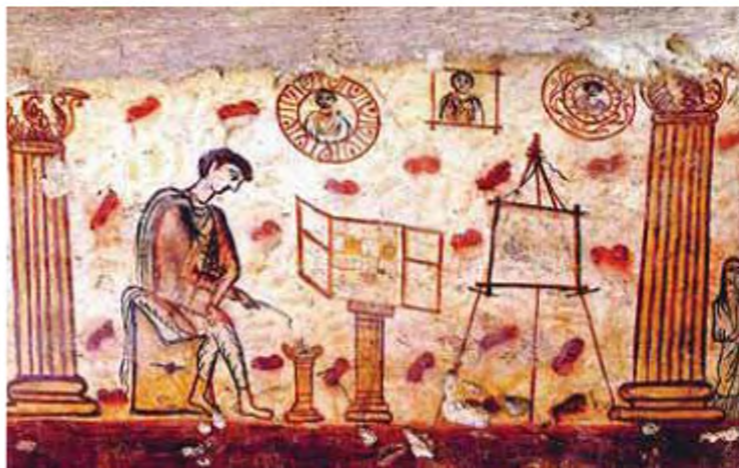

Херсонес Таврійський

Твори монументального живопису місцевих художників, які прикрашали будинки, склепи й саркофаги заможних громадян, мають цікаву композицію, кольорову гаму, вражають реалістичністю міфологічних образів. Митці з Пантікапея, засвоюючи античні художні традиції, надавали розписам регіональних ознак.

Голова Богині Деметри
(розпис зі склепу),
м. Керч (Пантікапей)

Майстерня художника
(розпис на саркофагу), м. Керч (Пантікапей)

Які особливості портрета Деметри? Опишіть інтер'єр майстерні художника.

Пригадайте шедеври античної скульптури. Із чого їх виготовляли?

Скульптуру спочатку імпортували до міст-колоній переважно з метрополії. Під час розкопок стародавніх причорноморських поселень було знайдено постаменти з написами богів із різних куточків античного світу. Грецька скульптура втілювала ідеали краси досконалої людини. Статуї з вапняку, мармуру, бронзи прикрашали площі й вулиці полісів. Творчість місцевих митців представлена здебільшого в рельєфі й дрібній пластиці. Статуетки з коштовних металів і дерева були окрасою інтер'єрів храмів, жител заможних мешканців.

Портрет понтійського царя
Мітрідата VI Євпатора

Мармурова голова
богині з Пантікапея

Керамічний посуд
з Ольвії

Про вплив еллінізму в декоративному мистецтві свідчать форми й оздоблення керамічного та срібного посуду (амфор, ваз) із вишуканими візерунками. Дерев'яні саркофаги прикрашали різьбленням, інкрустаціями.

Ювелірне мистецтво Північного Причорномор'я привертає особливу увагу майстерністю, оригінальністю, технічною віртуозністю. Форми та види виробів грецьких ювелірів були надзвичайно різноманітними. Жінки носили намисто, персні, браслети, різні типи сережок, головні прикраси (вінки, діадери, гребні для волосся). Поширений спосіб виготовлення — кування з цільного шматка золота або срібла, у декорі — різьблення й гравірування. Деякі деталі, виконані в мікротехніці, можна побачити тільки крізь лінзу.

Античні золоті прикраси: перстень, сережки, підвіска із зображенням Афіни

Браслети з Ольвії

Порівняйте античні та скіфські зразки ювелірного мистецтва.

Пантікапейські й ольвійські **монети** містять додаткові уявлення про візуальне і музичне мистецтво періоду античності. На лицьовому боці карбували голови богів і царів, міфічних персонажів (Медузу, Пана у вінку, грифона зі списом у зубах), звірів (лева, оленя), з іншого боку — музичні інструменти, зазвичай ліру.

Монети з Пантікапея та Ольвії

Безумовно, мистецтво Північного Причорномор'я, насамперед Ольвії, Боспору, було знайоме нашим пращурам — праслов'янським племенам, які населяли береги Дніпра, відомого за часи античності як Борисфен. Стиль антично-скіфського періоду знайшов закономірне продовження в образотворчому і декоративно-ужитковому мистецтві слов'ян. На думку деяких дослідників, античний і скіфський впливи ми відчуваємо не тільки в мистецтві, а й навіть в українському костюмі, якому притаманне багатство декору.

Назвіть основні музичні інструменти, поширені у Стародавній Греції. Який із них став символом мистецтва? Поясніть чому.

Відколи заснували колонії на півдні сучасної України, активно розвивалося театральне і музичне мистецтво. Вважалося, що музика і театр сприяють гармонійному розвитку людини, її шляхетності. На вистави й агони, що відбувалися в Херсонесі, збиралося понад три тисячі вільних громадян! Теракотові статуєтки акторів і маски віднайдені у Боспорі.

Античний амфітеатр, Херсонес

Про музичне мистецтво скіфів і греків-переселенців Причорномор'я свідчать знахідки інструментів, їхнє зображення на виробах ужиткового мистецтва. З-поміж них: струнні (ліра, кіфара, трикутна арфа), духові (сиринга, авлос). Так, малюнок на ольвійському кратері з двома кіфаристками віднайдено на острові Березань (Миколаївської обл.). З Ольвії походить і теракота Атиса із сирингою в руках. Фігурки сирен (птахів із жіночими головами) з лірами в руках, що символізували

солодкоголосий спів, підвішували на прикрасах. На скіфській золотій пластині, знайденій біля с. Сахнівка, що на Київщині, можна побачити бороданя, який грає на струнному інструменті, подібному до грецької ліри. Єдине зображення органа в Північному Причорномор'ї збереглося на розписі боспорського саркофага.

У степових курганах знайдено барабани й бубни з металевими дзвіночками, тимпани, брязкальця, що відрізняються за формами й розмірами. З-поміж археологічних знахідок є своєрідні тризубці, які використовували для освячення речей і житла під час обрядових дій. На кінцях зубців цього шумового інструмента розташовані пташки, що тримають у дзьобиках кільця із дзвіночками.

Неповторний характер життя, культури й мистецтва скіфів стимулював уяву митців. За мотивами історії давнього народу виникла «Скіфська сюїта» Сергія Прокоф'єва — своєрідна оркестрова фреска. Твір належить до програмної музики, але зміст чотирьох частин досить умовний. Перша і друга частини сюїти передають войовничу стихію кочівників. Тут панує могутнє звучання мідних духових інструментів. Третя частина — ліричний ноктюрн, сповнений спокою і чарівності, витончений колорит нічної природи, яка ніби заспокоїлась після вирування пристрастей. У фінальній частині звучання оркестру «малює» монументальну картину величної ходи, що захоплює дух вольовими ритмами й бурхливим звуковим потоком. Оркестровими барвами композитор створює образ сліпучого променистого сонця, якому поклонялися скіфи.

Атіс із сирингою   Кіфаристки

С. Прокоф'єв. «Скіфська сюїта» для симфонічного оркестру.

Пригадайте особливості форми сюїти на прикладах прослуханих раніше музичних творів.

Поясніть, яка роль контрасту, динамічного розвитку в «Скіфській сюїті». Як композитор застосовує темброві можливості оркестру для посилення картинності? Висловіть власні враження від музики.

Земля моїх батьків. Музика З. Яропуда, вірші В. Матвієнка (Додаток).
Ольвія. Музика Б. Теніна, слова Г. Лопоткіна (Додаток).

Варіант 1. Створи ілюстрацію до пісні «Ольвія» у вигляді колажу з фрагментів античних споруд на тлі морського пейзажу (графітні олівці; кольоровий папір, різнофактурні матеріали).

Варіант 2. Створи рельєф в анімалістичному жанрі за мотивами скіфського «звіриного стилю». Спробуй передати рух тварини. *Орієнтовні теми:* «Кінь», «Лосеня», «Олень», «Грифон» (пластилін, фольга, покриття «металік» (наприклад, лак для нігтів золотистого або бронзового кольору)).

Мистецька скарбничка

Звіриний (або тваринний) стиль — назва стилю, поширеного в стародавньому мистецтві, зокрема скіфів; характеризується особливою манерою зображення тварин.

Інкустація — вид декорування виробів і будинків (фасадів, інтер'єрів) способом врізування в поверхню візерунків із шматочків дерева, кераміки, перламутру.

Пектораль — нагрудна прикраса.

1. Схарактеризуйте «скіфський звіриний стиль».
2. Розкажіть про музичне мистецтво скіфів і грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я.
3. Які взаємовпливи існували у мистецтві Північного Причорномор'я?

Наведіть приклади взаємозбагачення культур Сходу і Заходу.

4. Самостійний пошук. Підготуйте інформацію про мистецтво скіфів, використовуючи додаткові джерела. Орієнтовні теми: «Українська колекція скіфського золотарства», «Одяг скіфів». Порівняйте одяг і прикраси скіфів з античним, також — з українським національним костюмом.

5. У вільний час прочитайте поему-баладу Ліни Костенко «Скіфська Одиссея». Поясніть, як ви розумієте слова автора «історію по золоту читать».

Віртуальна екскурсія. Завітайте на сайт музею історичних коштовностей України в Києві: <http://miku.org.ua/>

Тема 7–8.

МИСТЕЦЬКІ ПЕРЛИНИ ВІЗАНТІЇ ТА КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Пригадайте, чи є у вашому місті (селі) старовинні храми.

Розвиток мистецтва Середньовіччя охоплює період від падіння Римської імперії до початку доби Відродження. Одним із найважливіших центрів середньовічного мистецтва була Візантія. Традиції античної та східної цивілізацій поєдналися в культурі цієї могутньої держави, столицею якої став Константинополь. Відповідно до нових світоглядних уявлень головним завданням візантійського мистецтва було втілення божественного начала.

Візантійський стиль зародився в архітектурі й образотворчому мистецтві, виявився також в ілюструванні книг і мозаїчних роботах. Балканами він поширився на Русь-Україну, де існував упродовж багатьох століть. Для нього характерні урочистість і шляхетність. Приміщення храмів розділялося на три галереї — *нефи*. Центральну частину увінчував купол, довкола якого інколи розміщували інші, менші за розмірами. Куполи були переважно цибулеподібної, шлемоподібної, іноді шатрової форм. Інтер'єри храмів вражали красою і розкішшю.

Найвідоміша у світі пам'ятка візантійської архітектури — собор Святої Софії у Константинополі (сучасне м. Стамбул, Турція), у спорудженні якого вперше було застосовано хрестово-купольний тип будівництва (тобто споруда має у плані хрест). Собор щедро прикрашено барвистими мозаїками, фресками, іконами. Інтер'єр оздоблений мармуром різних кольорів. Візантійські митці створили неповторну гармонію барв, що ніби мерехтять під променями світла з вузьких арочних вікон.

Отже, візантійський храм — це художній ансамбль, у якому поєднано архітектуру, монументальний живопис, театралізовану видовищність церковного церемоніалу і звучання хору *a capella*, який під час богослужіння співає *літургію*.

Інтер'єр собору Св. Софії,
м. Стамбул, Турція

Імператор Юстиніан I зі своїм почтом. Мозаїка у церкві Сан-Віталє, м. Равенна, Італія

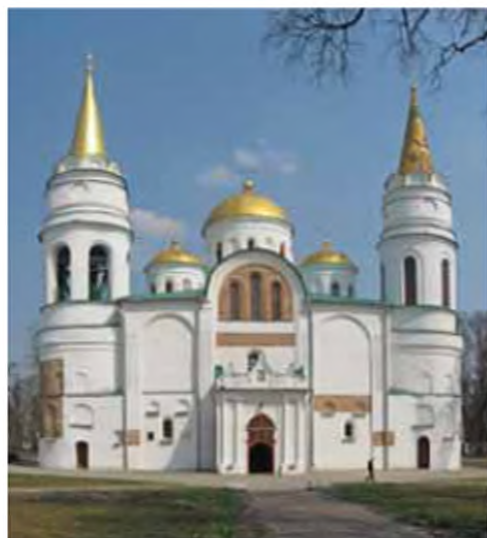
Схарактеризуйте засоби художньої виразності мозаїки (композицію, кольори, орнаментальне оздоблення тощо). Як виділено фігуру імператора?

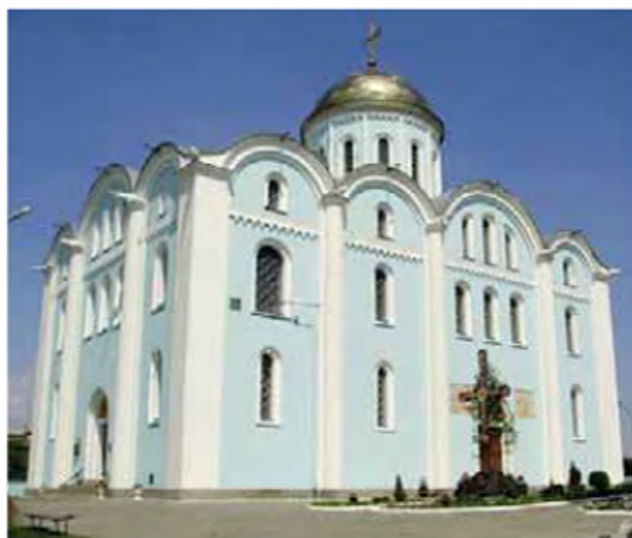
Пригадайте й назвіть пам'ятки художньої культури України періоду Київської держави, занесені до списку світової спадщини ЮНЕСКО.

Мистецтво могутньої та високорозвиненої Київської держави вважають одним із найвизначніших художніх явищ у світі. Воно успадкувало найкращі традиції Візантії й привнесло свій неповторний колорит у сузір'я стародавніх культур. Запровадження християнства долучило культуру Русі до західноєвропейських цінностей. Сакральна архітектура, монументальний живопис, іконопис, книжкова мініатюра розвивалися на візантійських традиціях, поступово набуваючи своєрідних особливостей.

Із княжої доби до нашого часу збереглися зразки храмової архітектури в Києві, Чернігові, Володимирі-Волинському, Галичі. Найстаріший із них — *Спасо-Преображенський собор* у Чернігові (1036 р.). Храми прикрашали настінні розписи — мозаїки та фрески. Їх оригінальне поєднання в єдиному ансамблі вважають інноваційним для монументального мистецтва, оскільки воно не було відоме візантійцям.

Спасо-Преображенський собор,
м. Чернігів, Україна

Успенський собор,
м. Володимир-Волинський, Україна

Порівняйте собори княжої доби, визначте спільні ознаки й відмінності.

Давньоруські храми були осередками мистецтва й освіти. У них зберегалися рукописні книги, працювали літописні й іконописні майстерні. Історія зберегла ім'я одного з митців того часу — *Аліпія* — іконописця Києво-Печерського монастиря. Мініатюри до Остромирового Євангелія, найдавнішої рукописної книги Київської держави, виконано майстром *Григорієм*.

Евангеліст Лука.
Мініатюра
з Остромирового
Евангелія

Аліпій-іконописець.
Гравюра з Києво-
Печерського патерика

Пригадайте особливості старослов'янських шрифтів, буквиць. Розкажіть про розвиток мистецтва книги, орієнтуючись на подані ілюстрації та знання, набуті на уроках мистецтва й історії в попередні роки.

До найвищих художніх здобутків Київської держави належить *іконопис*. Творів цього виду станкового живопису збереглося дуже мало. Із початком християнізації Русі привозили ікони візантійських майстрів, зокрема, відому Вишгородську Богоматір. Вона зберігалася в резиденції київських князів у Вишгороді й звідти була вивезена під час варварських набігів на Київ. На основі творчого переосмислення візантійських іконописних канонів сформувалася самобутня київська школа. Використовувалися силуетні зображення образів, прийом зворотної перспективи, локальні кольори з конкретною символікою (червоний — земне життя, золотий — світло, синій і зелений — небесний дух).

Вишгородська
Богоматір

З історії шедевра

Найвизначнішою пам'яткою культури Русі-України і символом доби вважають *собор Святої Софії* в Києві. Його звели за часів князювання Ярослава Мудрого (1037 р.). Урочистий п'ятинефний хрестово-купольний храм увінчаний тринадцятьма золотими куполами.

Інтер'єру собору притаманне святкове піднесення. Вражає центральний вітвар із мозаїчним образом Богоматері Оранти, яку зображено в повний зріст із піднятими руками (у перекладі з латини Оранта означає «Та, що молиться»). Фігура Богоматері — найбільша за розмірами в усьому давньому світі.

Пантократор (мозаїка на куполі)

Фрески собору із постатями святих, сценами зі Святого Письма охоплюють майже три тисячі квадратних метрів, що є винятковим явищем у монументальному живописі. Стіни, арки й стеля храму вкриті фресками та мозаїками, які з'єднані між собою орнаментами. Окрім біблійних сюжетів, трапляються і світські: сцени полювання, родина Ярослава Мудрого, ансамбль музикантів.

Вівтар Софійського собору із зображенням Богоматері Оранти, м. Київ, Україна

На одній із фресок Софійського собору можемо побачити музиканта, що грає на струнному смичковому інструменті, подібному до скрипки. Це — *гудок*, або *смик* (поширений в європейських країнах як фідель чи ребек). На іншій фресці, що дістала назву «Скоморохи», зображено 11 музикантів і двох акторів-акробатів. За однією з версій, це — придворний оркестр імператора, який грав під час візиту княгині Ольги до Візантії. Розпис відтворює гру виконавців на флейті, металевих тарілках, сурмах, дзвонах, парних барабанчиках, струнних інструментах, подібних до лютні та ліри, а також, імовірно, на *пневматичному органі*. Таке припущення висловили вчені, які «домалювали» в уяві стерті часом фрагменти розпису.

Фреска «Скоморохи»

Схарактеризуйте художні особливості фресок і мозаїк собору (композиція, колорит, виразність поз і поглядів). Що саме, на вашу думку, посилює відчуття святковості й урочистості?

Пригадайте з уроків літератури твори, присвячені Русі-Україні.

Києве мій. Музика І. Шамо, вірші Д. Луценка (Додаток).

Давня пісня. Музика О. Богомолець, вірші Л. Костенко (Додаток).

У різних сферах життя людей часів Київської держави (на народних святах, у придворному княжому побуті, у ратній справі) значне місце належало музиці й танцям. Про ці види мистецтва «розповідає» чаша з Чернігова, на якій можна побачити танцівницю і гусяря, а також мініатюра з літопису із зображенням жінки в сукні з довгими рукавами, яка танцює під акомпанемент музик.

Упродовж середньовічної доби одночасно співіснували два типи музики — народна і церковна, що вирізнялися засобами художньої виразності. Інструментарій був багатий і різноманітний: духові інструменти (сурми, роги, труби, сопілки, *окарини*, *кувикли*, волинки, жалійки), а також ударні (бубни, *накри*, *тулумбас*, тарілки, дзвіночки).

Кувикли

Тулумбас

Окарина

Разом зі стародавніми обрядовими піснями виник новий фольклорний жанр — *билини*. У билинах оспівують героїзм захисників рідної землі: князів, богатирів із народу, наприклад, Іллі Муромця. Спів легендарного Бояна та його гра на гусялях описані у «Слові о полку Ігоревім».

Фрагмент чаші з Чернігова

Уведення християнства у 988 р. зумовило утвердження Києво-Печерського монастиря як осередку розвитку хорового церковного співу. Як свідчать літописи, у Києві виникла одна з перших на Русі співоча школа — так званий «двір домостиків», які були водночас співаками-солістами, регентами й учителями співу.

Основою християнського богослужіння став знаменний *розспів*, а провідним жанром — *літургія*. Поступово під впливом місцевих традицій візантійські канони змінювалися, адже співаки «з голосу» засвоювали мелодії і відтворювали по

пам'яті. У давньоруських рукописних книгах розспіви записували не нотами, а «знаменами» («крюками»). Одноголосний акапельний спів збагачувався і згодом перетворився на розкішне багатоголосся.

У різні часи духовні піснеспіви захоплювали й надихали композиторів, які розвивали стародавні традиції вітчизняної хорової музики.

Крюкове письмо

Київський знаменний розспів.

К. Стеценко. Всенощна; І. Карабіць. Опера-ораторія «Київські фрески»; В. Степурко. Духовні твори (на вибір).

Передайте свої враження від прослуханої музики. Які емоції вона викликає? Поміркуйте, які види монументального живопису викликають подібні почуття.

В оформленні богослужінь деякий час співіснували язичницькі та християнські обряди. Адже викоринити прадавні вірування супроти волі народу церкві було важко. Так, русальні обряди збігалися з Трійцею, свято Купала з днем Івана Хрестителя, Коляда з Різдвом, Щедрий вечір із Водохрещем.

Найжорсткіших переслідувань з боку духовенства зазнали скоморохи (з латин. «веселі люди») — мандрівні актори, музиканти, танцюристи, акробати, дресирувальники. Без них на Русі не відбувався жодний ярмарок чи гуляння.

Особливо панували в Русі-Україні музику дзвонів, що колоритним перегуком супроводжувала релігійні свята, а також скликала народ на віче.

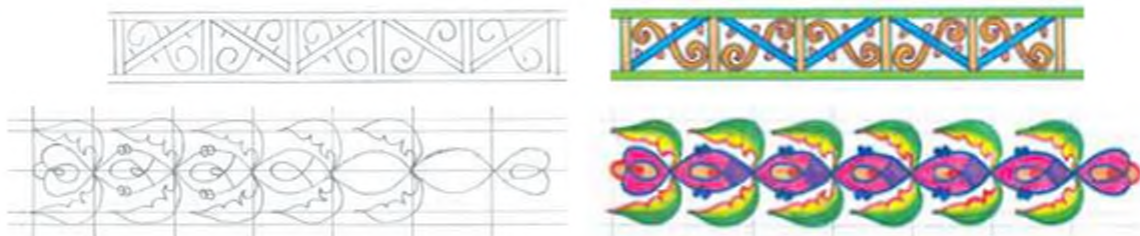
Тож, можна зробити висновок, що тисячолітнє існування Візантії відіграло важливу роль в історії світового мистецтва: візантійські митці розвинули й передали наступним поколінням античні традиції; створили канони духовної культури в архітектурі, живописі, музиці. Мистецтво Київської держави розвивалося під впливом досягнень Візантії, і, розкриваючи на його підґрунті власну самобутність, сягнуло високого європейського рівня.

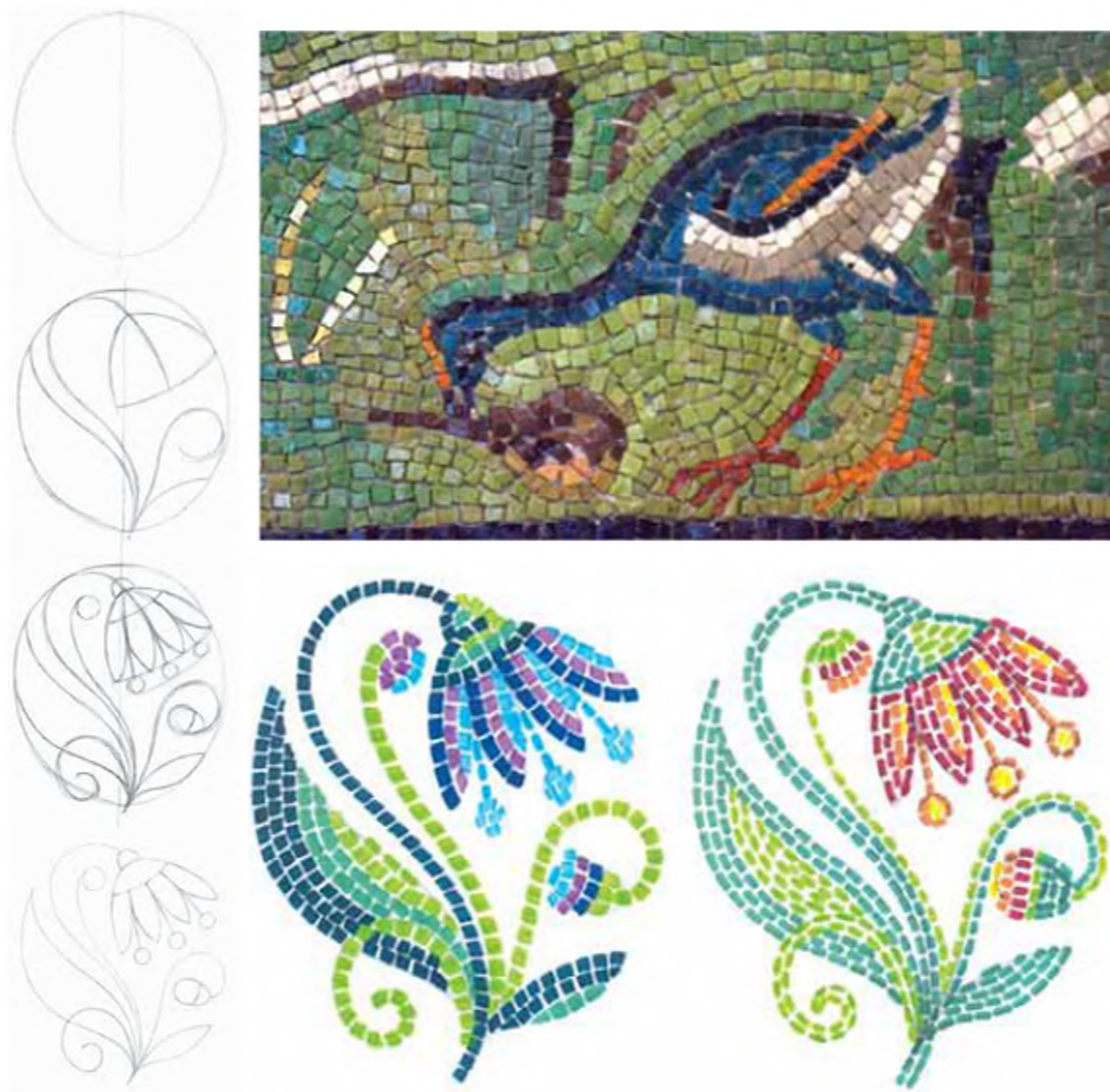
Микола Періх.
Скоморохи Скула та Ёрошка

Варіант 1. Виконай замальовки візантійського орнаменту. Поміркуй і запропонуй, як його можна використати у дизайні сучасного одягу та аксесуарів (*графітні і кольорові олівці, фломастери*).

Варіант 2. Створи ескіз мозаїки (квіти, птахи тощо) у візантійському стилі для оформлення інтер'єру (*кольоровий папір, різнофактурні матеріали, пластилін*). Роздивись фрагмент мозаїки з базилики Сан-Вітале (м. Равенна, Італія).

Варіант 3. Колективна робота. Намалюйте ілюстрації до «Слова о полку Ігоревім». Проведіть виставку виконаних малюнків, розмістіть їх в експозиції виставки відповідно до сюжету (*графітні, кольорові олівці, гелева ручка*). Роздивіться гравюри В. Фаворського та В. Лопати до «Слова о полку Ігоревім».

Мистецька скарбничка

А саpелла (від лат. «каплиця») — хоровий спів без інструментального супроводу.

Ікóна (від грец. «зображення») — живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Бога, святих, біблійних сюжетів; предмет ритуалу, призначений для поклоніння.

Куві́кли (кувічки, кугі́кли) — багатоствольний духовий інструмент, подібний до флейти Пана.

Літургі́я (з гр. «всенародна справа, служіння») — найважливіша церковна відправа у православній християнській церкві, аналогічна католицькій і протестантській месі.

На́кри — стародавні парні барабани, які нагадують подвійні литаври.

Неф (від фр. «корабель») — приміщення у вигляді галереї, відокремлене від інших рядом арок або колон.

Тулумба́с — давньоруський ударний інструмент, великий військовий барабан.

1. Назвіть ознаки візантійського стилю в архітектурі та монументальному живописі.

2. Поясніть термін «синтез мистецтв» на прикладі двох шедеврів — соборів Св. Софії в Стамбулі та Києві. Які види мистецтв у них поєднано?

3. Опишіть куполи храмів Русі-України. Що вони нагадують (цибулину, шолом, шатро)?

4. Розкажіть про особливості церковної музики Візантії та Київської держави.

5. Мистецький проект. Колективна тема: «Художня культура Русі-України». Індивідуальні підтеми: «Синтез мистецтв у храмі», «Чому і коли зникли скорморохи?», «Загадки крюкової нотації».

Тема 9–10. РОМАНСЬКА АРХІТЕКТУРА. ЛИЦАРСЬКИЙ КОДЕКС ЧЕСТІ

Пригадайте, що вам відомо про лицарство.

«Важка безмовність» — так лаконічно схарактеризував скульптор Огюст Роден *романський стиль*, що панував у середньовічній Європі. І не дивно, адже цей стиль набув поширення саме в архітектурі (його назва підкреслює зв'язок зодчества із давньоримськими традиціями).

Для початку романської доби характерне бурхливе будівництво. Провідними типами споруд стають собори, монастирі й замки, які створювали для потреб церкви та лицарства. І релігійні, і світські споруди нагадували неприступні фортеці. Оборонні й монастирські комплекси захищали зубчасті мури з високими вежами (головна називалася *донжон*). Романська архітектура вирізнялася монументальністю, простотою і суворістю геометричних форм (паралелепіпед, циліндр, конус, піраміда), лаконічністю зовнішнього декору. Фасад споруди та її портал (вхід) прикрашали рельєфами. Вузькі вікна-бійниці на масивних стінах обрамляли арками. У церковному будівництві панували *базилики*, що зводилися за зразком римських світських споруд.

Базиліка Нотр-Дам ля Гранд,
м. Пуатьє, Франція

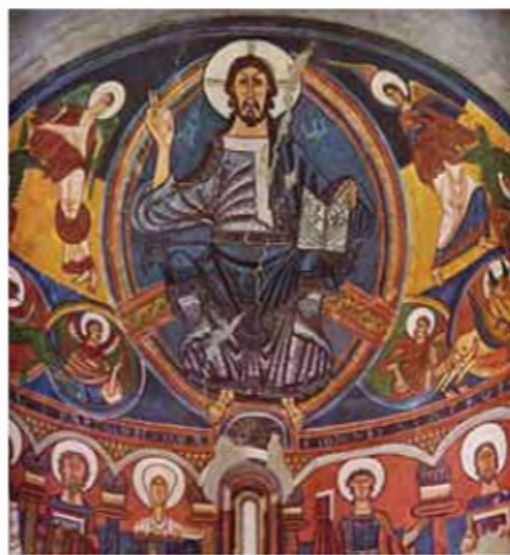
Церква Св. Пантелеймона,
м. Галич, Україна

Найбільша кількість пам'яток романської архітектури розташована у Франції та Німеччині. Найстарішою зі збережених в Україні храмів романського стилю є церква Св. Пантелеймона поблизу Галича (1194 р.).

Порівняйте архітектуру соборів, зображених на фото, визначте спільні для них особливості романського стилю.

Інтер'єрам романських базилік властиві масивні хрестоподібні склепіння, декор із типовим елементом напівкруглої арки. Стіну нефа поділяли на яруси: нижній — аркада, верхній — арочні вікна. Між ними, на стіні, часто розміщували галереї зображень на релігійні сюжети. Фрески та рельєфи суцільним килимом покривали стіни й стелю храму. Особливою експресією вирізнялися сцени Страшного суду, Апокаліпсису. Монументальний живопис і розфарбована скульптура підпорядковувалися архітектурним ритмам, поєднувалися з багатою орнаментикою. У симетричних композиціях Христос зображений вищим, ніж ангели, з непропорційно великими кистями рук, а прості смертні виглядають мізерними. На *капітелях* колон висікали рельєфи людей, стилізованих рослин, тварин, зокрема фантастичних і жахливих чудовиськ.

Фреска церкви Св. Климента,
м. Тауль, Іспанія

Капітелі романських базилік, Франція

Яке значення відіграє форма арки в романських храмах? Опишіть зображення на капітелях, зокрема — інструменти музикантів.

З історії шедевра

Ансамбль у м. Піза (панорамне фото)

Напевно, немає цінувальників мистецтва, які б не чули про Пізанську вежу, що падає. Ця всесвітньо відома споруда, заввишки 56,7 м, — частина архітектурного ансамблю, до якого також входять собор Санта-Марія Ассунта і баптистерій.

Чи дійсно вежа падає? Насправді споруда нахилена. Причина «падіння» вежі, за однією з версій, — занадто м'який ґрунт, на якому вона зведена. Упродовж багатьох століть вежа потрохи хилилася. У 2008 році «рух убік» споруди припинився.

Пізанська вежа — це циліндрична восьмиповерхова дзвіниця, оздоблена білим мармуром. Галереї такі самі, як аркади фасаду собору і баптистерію. Тож можна стверджувати, що мотив аркад об'єднує весь ансамбль. Гвинтові сходи з 294 сходинок усередині циліндра, а вгорі — дзвони.

План Пізанського собору має форму латинського хреста. Мармуровий фасад складається з чотирьох галерей із колонами. Інтер'єр споруди прикрашають позолочена стеля, фрески й мозаїки, арки з чергуванням білого і чорного мармуру, численні скульптури видатного майстра **Нікколо Пізано**.

Споруда баптистерію — взірць плавного змішування стилів: романського (перший ярус з округлими арками й вузькими вікнами) і готичного (арки-зубчики верхнього ярусу). Готичний стиль виник тоді, коли споруду добудовували Нікколо Пізано та його син Джованні. А сталося це тому, що будівництво архітектурного ансамблю тривало з перервами упродовж майже двох століть (вежу зводили з 1173 р. до 1360 р.).

Нині ансамбль у Пізі внесено до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Інтер'єр Пізанського собору

Кожен читач літературних творів про лицарів неодноразово, напевно, уявляв середньовічний замок, у якому розгорталася подія сюжету. Ілюстрацією до лицарського роману може слугувати замок *Каркасон*, що на півдні Франції. Ця споруда — справжній шедевр військового зодчества, що вражає своєю величчю. Два кола потужних стін, 52 вежі, величезні ворота, бійниці, рів, міст через річку — ось типові ознаки романського замку-фортеці.

Середньовічний Каркасон відновили з руїн і підтримують різними, навіть бутафорськими, методами: тут вузькими мощеними вулицями їздять запряжені кіньми брички, проводять костюмовані лицарські турніри.

Замок Каркасон, Франція

Взірець раннього військово-оборонного зодчества України — *Аккерманська фортеця*, споруджена в романському стилі на руїнах античного міста Тір (нині м. Білгород-Дністровський, Одеська обл.). Стіни потужної споруди укріплювалися 34 вежами (збереглося лише 26), різних за формою: циліндричні, трьохярусні тощо. До замку можна було дістатися крізь ворота підйомним мостом. Сьогодні тут щоліта проводять молодіжний музичний фестиваль «Фортеця» та лицарські бої.

Аккерманська фортеця, Україна

До найвідоміших пам'яток романської архітектури в Україні належить *Хотинська фортеця* (Чернівецька обл.). До архітектурного комплексу входять чотири оборонні вежі, палац і церква. В'їздом до замку слугує дерев'яний міст. У центрі подвір'я розташовано колодязь. Тривалий час фортеця була форпостом Галицько-Волинського князівства. Згодом замість дерев'яних укріплень звели кам'яні. Під стінами замку відбувалися великі битви. Упродовж віків фортецю неодноразово руйнували завойовники, потім її відбудували знову. Нині відреставрована Хотинська фортеця — Державний історико-архітектурний заповідник. За цією «книгою в камені» можна вивчати історію України.

Герб м. Хотин

Хотинська фортеця, Україна

Якої форми вежі фортець на ілюстраціях? Як вони розміщені?

Напевно, чимало з вас захоплювалися історіями про хоробрих лицарів і чарівних панн або про замкнену у високій вежі принцесу, яка очікує, що принц на білому коні врятує її та відвезе у свій замок, де вони будуть жити разом довго і щасливо... Нерідко у стародавніх легендах і казках, в історичних чи пригодницьких літературних творах і кінофільмах події відбуваються саме у середньовічних замках. Зокрема, у творах про Короля Артура, Робін Гуда, Роланда, Тангейзера та інших лицарів — шляхетних воїнів-вершників. Кодекс честі, який зачитували під час ритуалу посвяти в лицарі, вимагав сміливості

в захисті Батьківщини, честості, благородства. Лицарські подвиги й турніри присвячували чарівним паннам. Лицар був озброєний мечем, щитом, списом і кинджалом. Від ударів захищали кольчуга, броня, шолом із коміром. На лицарських коней надягали зброю і спеціальний панцир зі шкіри або металевих пластин. Розпізнавальними знаками лицарів були *герби* — своєрідні візитівки роду.

Вітторе Карпаччо. Портрет лицаря

Турнір. Мініатюра з Манеського кодексу XIV ст.

Герб м. Львів

Герб м. Запоріжжя

Герб м. Краків, Польща

За ілюстраціями розкажіть про обладунки лицарів.
Які стилізовані зображення трапляються на гербах?

Чимало стародавніх легенд і казок про лицарство лягли в основу музичних творів. Один із таких шедеврів — опера «Іоланта» Петра Чайковського. Музичною мовою композитор переповідає історію про дивовижне прозріння доньки короля Рене, яка покохала хороброго лицаря.

П. Чайковський. Опера «Іоланта» (фрагменти на вибір).

С. Прокоф'єв. Танець лицарів із балету «Ромео і Джульєтта».

Схарактеризуйте колорит музики танцю лицарів. Яке значення ритму, динаміки, тембру у створенні войовничого образу лицарства? Як він суголосний графічним образам на середньовічній мініатюрі?

Тож своєрідний монументально-декоративний синтез романської архітектури, скульптури та фрескового живопису, а також відображення доби в книжковій мініатюрі мали велике значення для розвитку західноєвропейського мистецтва, підготували перехід до більш високого ступеня середньовічної художньої культури — до мистецтва готики.

Каде Руссель. Французька народна пісня (Додаток).

Брате Якоб. Французька народна пісня (Додаток).

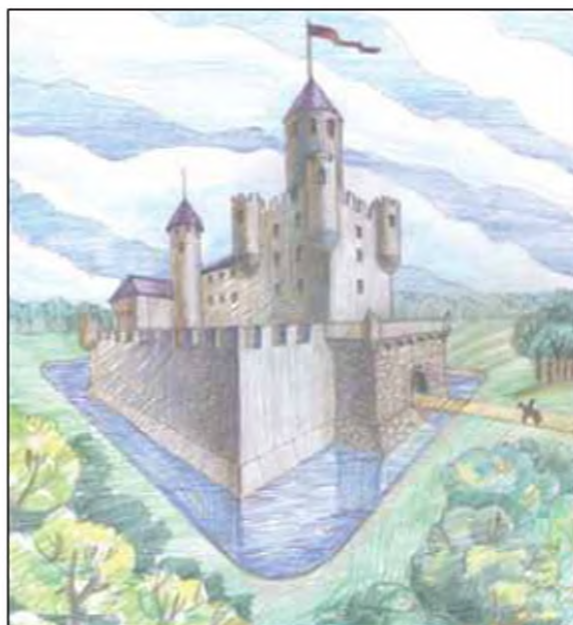
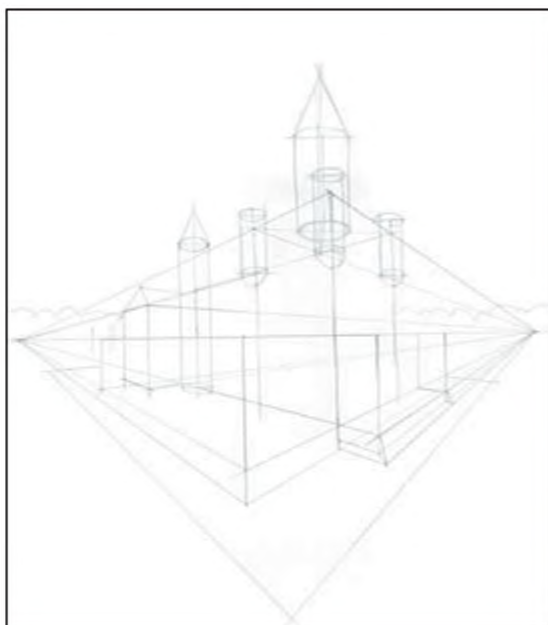
Про якого майстра-дивака йдеться в пісні? Як про це розповідає музика: вона лірична, драматична чи сатирична?

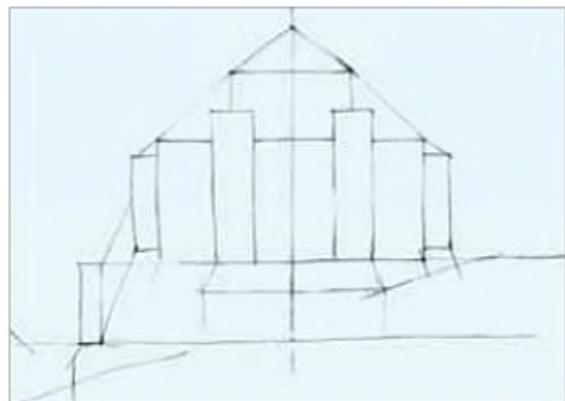

Варіант 1. Створи ескіз герба своєї школи або міста (кольоровий папір, ножиці, клей).

Варіант 2. Зобрази середньовічний замок-фортецю у романському стилі (графітні, кольорові олівці, вугіль, сангіна; тонований папір).

Варіант 3. Групова робота. Організуйте «Театральне ательє»: створіть ескізи костюмів для головних персонажів опери «Іоланта», враховуючи особливості одягу, притаманні добі середньовічних лицарів.

Мистецька скарбничка

Базиліка (з грец. «будинок базилевса, царський будинок») — один з основних типів християнських храмів; прямокутна в плані споруда (у вигляді латинського хреста).

Герб — символічний знак, що виражає коло ідей політичного та історичного характеру, природні особливості роду тощо.

Романський стиль (з лат. *romanus* — римський) — художній стиль, що набув поширення у середньовічному мистецтві (XI–XII ст.) у країнах Західної, Центральної і частково Східної Європи.

Віртуальні екскурсії:

<http://www.art-roman.net/>; <http://romanesque-art.livejournal.com/>;
http://www.stejka.com/ukr/4ernovickaja/xotin/zamok/zamok_xotin/

1. Яка романська архітектурна споруда вас найбільше вразила. Чому?
2. Назвіть ознаки романського стилю в базиліках.
3. Схарактеризуйте особливості середньовічних романських замків.
4. **Колективна робота.** Поміркуйте, який «кодекс лицарської честі» потрібен сучаснику. Обговоріть цю тему в класі, створіть такий кодекс.

За бажанням передивіться історичні й пригодницькі кінофільми, де стародавні фортеці використовували як декорації. Зверніть увагу, як оператори знімали архітектурні споруди.

Рекомендований перелік фільмів: «Дорогою ціною», «Орлиний острів», «Рус-там і Сухраб», «Поема двох сердець», «Сказання про Сиявуша», «Капітан Немо», «Лицарський замок», «Захар Беркут», «Балада про доблесного лицаря Айвенго», «Д'Артаньян і три мушкетери», «Стріли Робін Гуда», «Тарас Бульба».

Тема 11–12. ГОТИКА

Поясніть, як ви розумієте поняття «синтез мистецтв у храмі».

Розвиток мистецтва *готики* пов'язаний із життям міста — нового центру середньовічної культури (XII–XVI ст.). Готичний стиль зародився у Франції. Саме тут був зведений перший готичний собор *Нотр-Дам де Парі* (собор Паризької Богоматері). Поступово новий стиль витіснив свого попередника — романський стиль, і поширився Західною, Центральною і частково Східною Європою, відображаючи панівний християнський світогляд. Готичні ознаки найяскравіше виявилися в сакральній архітектурі. Набуло поширення і світське будівництво (ратуші, університети, палаці).

Готичний собор — це зразок синтезу архітектури, скульптури й живопису. У соборі й на площі перед ним відбувалися всі найважливіші події в житті міста. Високі, стрімкі конструкції ніби ринуть у небо, долаючи силу земного тяжіння. Замість куполів дах прикрашають високі ажурні вежі зі шпильами. На фасаді зазвичай розміщене вікно: у Франції — круглої форми, з поетичною назвою *роза*, в Німеччині

та інших країнах — *стрілчасте*. Видовжені вікна, загострені арки, вигадливий декор створюють враження казкового кам'яного мережива.

Реймський собор,
Франція

Собор Св. Анни, м. Вільнюс,
Литва

Собор, м. Бургос,
Іспанія

Оксфордський університет,
Велика Британія

Ратуша, м. Брюгге,
Бельгія

На ілюстраціях віднайдіть й опишіть ознаки готичного стилю. Учому, на вашу думку, виявляється велич готичної архітектури? Яким чином це досягнуто?

Фасади, портали й інтер'єри соборів щедро декорували скульптурами святих, ангелів, королів, а також фігурами різних химер, які відображають людські вади.

Химери собору
Паризької Богоматері

Нова каркасна конструкція склепінь, хрестоподібні чи зірчасті зводи створювали динамічну єдність внутрішнього простору споруди. В інтер'єрі готичного храму ми не побачимо фресок чи мозаїк. Їх замінюють *вітражі* — картини з різнокольорового скла. Проникаючи крізь скло, сонячні промені забарвлюють храм у фантастичні кольори — так створюється неповторна, іноді містична гра світла.

Вітражі капели Сент-Шапель, м. Париж, Франція

Фрагмент вітража капели

Найпоширеніші кольори скла — червоний, яскраво-синій і жовтий. Так, на вітражах капели Сент-Шапель (площею 600 м²), зображено 1134 біблійні сцени. Кожне вікно поділено на арки й «читається» зліва направо і знизу вгору. Таким чином неписьменні люди могли «прочитати» Святе Письмо в картинках.

Схарактеризуйте кольорову гаму вітражів. Який різновид склепіння застосовано в інтер'єрі капели — хрестоподібний чи зірчастий?

Вплив готики на зодчество України був опосередкованим, здійснювався через переселенців з європейських країн — Румунії, Польщі, Німеччини. Серед готичних споруд у західноукраїнських містах переважали костьоли й ратуші. Упродовж століть вони перебудовувались, нашаровувалися ознаки інших стилів.

Готика охоплювала не лише архітектуру, а й скульптуру, живопис, книжкову графіку, костюм, орнамент. У книжкових мініатюрах та ілюстраціях переважали зображення на релігійні та світські сцени.

Костьол, м. Берегово,
Закарпатська обл.

Зверніть увагу на одяг людей, зображених на мініатюрі.

Обкладинка Євангелія, Німеччина

Середньовічна мініатюра, Англія

З історії шедевра

Шістсот років тому було створено одну з найцікавіших книжок в історії людства — Часослов герцога Беррійського, до якого брати Поль, Жан і Ерман Лімбурги намалювали велику кількість мініатюр. У них талановиті французькі художники зобразили сцени світського життя, працю селян і поетичні пейзажі в різні пори року, достовірно передали образи готичної архітектури.

Часослов герцога Беррійського

Що відбувається на ілюстраціях? Чим зайняті люди? Опишіть особливості споруд на дальньому плані. Які враження викликає колорит мініатюр?

Протягом століть у храмах середньовічної Європи під час богослужіння звучав хоровий спів. У католицьких храмах тих часів виконували хорали в супроводі органа. Стрункість хорового й органного звучання наповнювали храм величчю, урочистістю, таємничістю. Архітектура й музика наче «співали» в унісон.

У країнах середньовічної Європи виникло мистецтво мандрівних поетів, акторів і музикантів, які виконували свої пісні у супроводі музичних інструментів, найчастіше — *лютні*. Мандрівних митців у Франції називали *трубадурами*, *труверами*, *жонглерами*, *менестрелями*, у Німеччині — *шпільманами*, *меннезінгерами*, на Русі-Україні — *скоморохами*. Вони подорожували від замку до замку, від одного містечка до іншого, оповідаючи новини та розважаючи публіку. У творчості поетів-школярів — *вагантів* — переважали сатиричні пісні.

Німецький композитор Карл Орф створив сценічну кантату «Карміна Бурана» за мотивами віршів середньовічних поетів з рукописної баварської збірки.

К. Орф. Кантата «Карміна Бурана» (Пролог, фрагменти за вибором).

Мандрівний музика. Музика і слова В. Івасюка (Додаток).

На старовинних мініатюрах нерідко зображували музикантів з інструментами.

Розгляньте мініатюри. Які музичні інструменти можна на них побачити? Поясніть, як ви розумієте зміст першої з мініатюр «Алегорія музики». За сюжетами зображень складіть міні-розповідь про музичне мистецтво готичної доби.

Варіант 1. Створи ескіз вітража за геометричними або рослинними мотивами для вікна певної форми — круглого, прямокутного або стрілочастого (на вибір) (*графітні і кольорові олівці, фломастери*).

Варіант 2. Групова робота. Створіть ескіз календаря (*кольорові олівці, фломастери; акварель, пензлі; кольоровий папір, клей*). За бажанням розробіть шрифт з елементами готичного стилю, дослідивши додатково його особливості.

Тема 13–14. ІДЕАЛИ Й ОБРАЗИ РЕНЕСАНСУ

Які шедеври доби Відродження відомі в усьому світі? Яких митців-титанів Ренесансу ви знаєте?

Доба Відродження, або Ренесанс (XIV–XVI ст.) — час панування ідеалів гуманізму. Час ствердження краси і гідності людини, сили її розуму, волі, невичерпного творчого потенціалу. Цей період відзначився виникненням нових напрямів у філософії, науці, літературі, зокрема нового стилю в мистецтві. Термін «ренесанс» уведений Джорджо Вазарі — автором праці про відомих живописців, скульпторів і зодчих. Під цим терміном розумілося відродження інтересу до античної спадщини й повернення до відповідних форм у мистецтві, зокрема до ордерів в архітектурі, реалістичної манери в живописі, скульптурі.

Антична спадщина була переосмислена по-новому, передусім, в Італії, де всюди збереглися руїни давньоримських пам'ятників. У період зародження нового стилю центром мистецтва стало місто Флоренція, окраса і символ якої — величезний купол головного міського собору Санта Марія дель Фьоре архітектора Філіппо Брунеллескі. У своїх спорудах він

